

8. Соснин А.С., Прыгунов П.Я. Менеджмент безопасности предпринимательства: Учеб. Пособие.- К.: Изд-во Европ. Ун-та, 2002. - 357 с.
9. Шкарлет С.М. Первинні засади структурної моделі економічної безпеки підприємства / Сіверянський літопис, № 1, 2006. - С. 124-130.
10. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы. - 3-е изд., перераб. И доп. - М.: Ось-89, 2003. - 352 с.

Юрій Ніколаєнко, Максим Демченко

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ У ПЛАТІЖНОМУ ОБОРОТІ УКРАЇНИ

Україна як молода незалежна держава чітко визначила своїм пріоритетним напрямком подальшого розвитку поступове і безупинне входження до складу європейської спільноти. Таке спрямування, з одного боку, відкриває перед нашою країною новітні горизонти співпраці з розвинутими країнами Європейського Союзу, що повинно стати новим поштовхом економічного розвитку, з іншого боку, європейський вибір накладає величезну відповідальність на уряд, Верховну Раду і Президента України перед власними громадянами. По-перше, за правильність такого вибору, по-друге, за забезпечення стрімкого зростання рівня життя і наближення його до європейських стандартів.

Пожвавлення економічних відносин українських суб'єктів господарювання зі своїми партнерами у провідних країнах Європи та світу вимагатиме від національної банківської системи стати ефективнішим посередником в експортно-імпортних операціях і банківських розрахунках. Тому такі питання, як правильність вибору методів і форм безготівкових розрахунків, швидкість і якість проведення таких розрахунків, взаємні гарантії оплати і поставки товарів або здійснення послуг, впровадження нових форм і видів безготівкових розрахунків стануть, безперечно, предметом ширшої взаємодії українських банків та їх клієнтів, а також наукових і теоретичних новацій.

Актуальність питань подальшого розвитку і поглиблення безготівкових розрахунків між суб'єктами господарювання як в Україні, так і за її межами зумовили вибір теми даного наукового дослідження. Теоретичні, методичні та економіко-організаційні питання розвитку сучасних форм та видів безготівкових розрахунків, платіжних систем стали провідними темами досліджень відомих зарубіжних економістів. Ці проблеми відображено і у вітчизняній науковій літературі, зокрема, у дослідженнях О.Д. Василика, В.В. Вітлінського, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, В.М. Кравця, А.І. Кредісова, В.І. Міщенко, О.М. Мозгового, А.М. Мороза, С.В. Науменкової, Ю.М. Пахомова, М.І. Савлука, А.С. Савченка, В.С. Стельмаха, В.П. Страхарчук, М.Ф. Тимчука, А.С. Філіпенка, В.А. Ющенко та інших. Разом з тим у вищезгаданих публікаціях недостатньо висвітлені проблеми впровадження новітніх безготівкових форм електронних розрахунків з позицій необхідності інтеграції платіжної системи України у європейську платіжну систему.

Систематизація літературних джерел, проведений аналіз існуючих рекомендацій з проблем розвитку сучасних видів і форм безготівкових розрахунків, статистичних матеріалів та ресурсів Інтернет дозволяють нам зробити ряд висновків та узагальнень з приводу діючого в Україні механізму безготівкових розрахунків у банківській системі України.

Згідно з Законом України «Про Національний Банк України» № 679-14 від 20.05.1999 року в контексті безготівкових розрахунків НБУ виконує такі функції, як:

- визначення системи, порядку і форм платежів, у тому числі між банками;
- визначення напрямів розвитку сучасних електронних банківських технологій;
- координація та контроль створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації.

Напрямок на стабільність та прогнозованість банківської системи України знайшов своє відображення і в «Основних засадах грошово-кредитної політики на 2007 рік». У вищезгаданому документі передбачено у 2007 році збільшення грошової маси на 28-33 відсотки та монетарної бази, що, на думку фахівців НБУ, забезпечуватиме задоволення попиту на гроші, сприяючи процесу мультиплікативного розширення грошової пропозиції. Треба відмітити, що за останні п'ять років у цьому напрямку НБУ проводиться велика поетапна робота.

Так, зокрема, в 2001 році була розроблена інструкція «Про безготівкові розрахунки в національній валюті» (затверджена постановою правління НБУ №135 від 29.03.2001 року) на

заміну попередньої інструкції «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України» від 02.08.1996 року. В 2004 році після внесення значних змін і доопрацювання була проваджена нова редакція інструкції «Про безготівкові розрахунки в національній валюті» (затверджена постановою правління НБУ №22 від 21.01.2004 р.).

Проведений порівняльний аналіз вищезгаданих документів дозволяє виділити такі позитивні зміни у нормативному забезпеченні процесів безготівкових розрахунків і платежів у нашій країні:

1. Насамперед, НБУ чітко відокремив безготівкові розрахунки в національній та іноземній валюті. Мається на увазі відокремлення безготівкових розрахунків у середині країни, які, безперечно, повинні бути підпорядковані внутрішньому законодавству, а також міжнародних безготівкових розрахунків, які мають певні відмінності в правилах і звичаях, від нашого національного законодавства. Порядок здійснення міжнародних безготівкових розрахунків регулюється міжнародними документами, які розробляються спеціально створеними організаціями (Міжнародною торговельною палатою (Франція, Париж), Світовою організацією торгівлі (СОТ), Комісією з права міжнародної торгівлі ООН), тому таке відокремлення може сприйматися як засіб захисту власних національних інтересів.

2. У новій інструкції відбулися зміни складу платіжних інструментів безготівкових розрахунків. Тепер вони визначені в таких формах, як меморіальний ордер, платіжне доручення, платіжна вимога-доручення, платіжна вимога, розрахунковий чек, акредитив, банківські платіжні картки, векселі. Як бачимо, крім вже традиційних форм, у новій редакції інструкції з'явився новий платіжний інструмент у формі меморіального ордера. Цей платіжний інструмент відрізняється від інших тим, що він не підлягає вільному вибору клієнта, а складається з ініціативи банку для оформлення операцій зі списання коштів з рахунку платника, а також у випадку внутрішньобанківських операцій.

3. У новій редакції інструкції Національний банк України відреагував і на зміни Цивільного кодексу України, а саме на вимогу статті 1074, яка не допускає обмеження права клієнта щодо розпорядження коштами, що зберігаються на його рахунках, крім випадків обмеження, права розпорядження рахунком виключно за рішенням суду.

4. У новій редакції вищезгаданої інструкції також передбачено розширення систем дистанційного обслуговування клієнтів. Так, зокрема, якщо раніше мова йшла тільки про особливості розрахунків в електронних системах типу «клієнт-банк», то тепер цей перелік розширено такими системами, як «клієнт-Інтернет-банк» та «телефонний банкінг». Це ще зовсім нові форми платіжних інструментів в українському грошовому обороті та законодавстві України. Відповідно в інструкції введено такі нові поняття, як «дистанційне обслуговування», «дистанційне розпорядження клієнта», «електронний розрахунковий документ», «реєстр електронних розрахункових документів». Встановлено, що юридичною підставою для роботи клієнта за допомогою системи дистанційного обслуговування і оброблення банком дистанційних розпоряджень є договір про розрахунково-касове обслуговування. Такий договір має обумовлювати права, обов'язки та відповідальність сторін, порядок вирішення спорів у разі їх виникнення тощо.

5. Для здійснення безготівкових розрахунків за допомогою систем «клієнт-банк» та «клієнт-Інтернет-банк» в новій інструкції пропонується застосовувати електронні розрахункові документи. Такі документи трактуються як документи, інформація в котрих представлена у формі електронних даних, включаючи відповідні реквізити розрахункового документа, і які можуть бути сформовані, передані, збережені і перетворені у візуальну форму представлення електронними засобами. Водночас чітко визначені обов'язкові реквізити електронного розрахункового документа, до яких віднесено: дату і номер; назву, ідентифікаційний код (номер) платника та номер його рахунку; назву та код банку платника; назву, ідентифікаційний код (номер) одержувача та номер його рахунку; назву та код банку одержувача; суму цифрами; призначення платежу; електронний цифровий підпис (ЕЦП); інші реквізити, які віднесені під час формування електронного розрахункового документа системою електронних платежів до «допоміжних реквізитів».

6. Новою інструкцією платникові дозволено формувати електронні розрахункові документи на підставі паперових розрахункових документів, оформлених належним чином, які вже стали традиційними, а саме: платіжних доручень, платіжних вимог-доручень, а також платіжних карток. Але в цьому контексті застосовані і певні обмеження оформлення клієнтами електронних документів на підставі «традиційних» розрахункових документів. Це стосується документів, які мають додатки (реєстр розрахункових чеків, реєстр документів за акредитивом), а також випадків формування електронних розрахункових документів на підставі платіжних вимог на примусове списання, стягнення коштів та у разі договірної списання коштів. Такі платіжні вимоги можуть бути надіслані до банку виключно у паперовій формі.

У кінці кожного робочого дня відповідальний виконавець роздруковує реєстр електронних розрахункових документів, отриманих від клієнта, засвідчує його своїм підписом та відбитком штампа банку і підшиває в документи дня як первинний документ. Така процедура говорить про спробу НБУ уникнути всіляких негараздів, а саме: комп'ютерних збоїв, несанкціонованого втручання в електронну систему банку і таке інше. Скептикам електронного обігу можна заперечити, що і паперові носії можуть теоретично зникнути, наприклад, згоріти, що теж не дає гарантії їх стовідсоткового зберігання. Але порівняння таких ризиків не є предметом нашого дослідження.

7. Інструкцією визначено особливості здійснення розрахунків за допомогою системи «телефонного банкінгу», що трактується як дистанційне обслуговування клієнтів за допомогою телефонних каналів зв'язку. При цій системі застосовується дещо відмінна ідентифікація клієнта. По-перше, вона проводиться за допомогою засобів ідентифікації, що передбачені в договорі між банком та клієнтом; по-друге, засобами ідентифікації вважаються номер клієнта, особистий ПІН-код, сукупність цифрових та літерних компонентів (банк надає їх клієнту після укладання договору); по-третє, передавання дистанційного розпорядження та реєстрація його банком здійснюється за погодженим доступом в автоматичному режимі. Крім того, введені певні процедури по доступу до системи та передаванню дистанційних розпоряджень від клієнта до банку. До них належать такі вимоги:

- клієнт повинен правильно ввести значення засобу ідентифікації;
- клієнт повинен ввести код операції та всі параметри, які запитуються системою;
- клієнт повинен підтвердити це розпорядження.

Така процедура не вбачається занадто складною, адже мова йде про списання коштів з рахунку. Тому питання зайвого або неправомірного втручання не здаються надмірними. Хоча поки що ці розрахунки стосуються комунальних послуг та телефонних переговорів, але в подальшому їх спектр може значно розширитися.

Разом з тим не зовсім прийнятною вбачається в цій інструкції можливість банку відмовити у виконанні електронного розрахункового документа, переданого по телефону. Як аргумент для цього визначено обставини, коли клієнт не надасть банкові документів і відомостей, які б підтвердили суть його діяльності та фінансовий стан. І зовсім не зрозумілою, як на наш погляд, виглядає можливість відмови у здійсненні операції з причини, якщо вона містить ознаки фінансового моніторингу. Такі дії НБУ скоріше за все направлені на виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

Застосування системи телефонного банкінгу призведе до зростання конкуренції на ринку банківських послуг завдяки активному виходу на ринок інших фінансових посередників і небанківських корпорацій у співдружності з фінансовими й технологічними компаніями, що володіють новітніми інформаційними технологіями. Причому ці тенденції будуть характерні для всіх сегментів ринку банківських та фінансових послуг.

Прийняття вищезгаданої інструкції передувало прийняттю цілої низки законів і законодавчих актів, без яких впровадження новітніх платіжних систем в Україні неможливе. Мова йде, в першу чергу, про прийняття законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис», якими закладено законодавчу основу електронного документообігу і правовий статус електронного цифрового підпису (ЕЦП). Прийняття цих законів є логічним продовженням першого прийнятого у травні 2001 року Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», яким було визначено загальні засади функціонування платіжних систем в Україні. Крім того, народними депутатами України внесено на розгляд Верховної Ради проект Закону України «Про електронну торгівлю».

Така законотворча робота Національного банку і Верховної Ради України, безперечно, буде сприяти подальшому розвитку і поширенню в нашій державі форм безготівкових (електронних) розрахунків, а також поступовому наближенню в цьому напрямку до світових та європейських стандартів.

Джерела та література:

1. Гроші та кредит: Підручник /За заг.ред. М.І.Савлука. - К.: КНЕУ, 2002. - 602 с.
2. Міжнародні розрахунки та валютні операції: Навч.посібник/ За заг. ред. М.І.Савлука. - К.: КНЕУ, 2002. - 392 с.
3. Международные расчеты по коммерческим операциям. - М.: Изд-во АО «Консалтбанкир», 1994.
4. Шпарко А., Смахтіна Л. Європейський вибір України // Вісник НБУ. - 2003. - № 7. - с. 32-37.
5. «Додаток до журналу «Вісник Національного банку України»/ Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності, спецвипуск «Безготівкові розрахунки». - 2006. - № 9.
6. Офіційний сайт / Національний Банк України. - www.bank.gov.ua